

SIYOSIY SOTSILOGIYA TUSHUNCHASINING PAYDO BO‘LISHI VA ILMIIY TAHLILI

Juraboyev Ulug‘bek Olimjonovich
Magnavr Education Center NTM rahbari,
mumtozabegim3031@mail.ru

Anotatsiya: Siyosiy sotsiologiya ham shunga hizmat qiladi. Siyosiy sotsiologiya atamasi sotsiologiyada ham, siyosiy fanda ham shunday bir fan sifatida talqin qilinadiki, u shu ikki fanning umumiy sohalarini ichiga oladi

Kalit so‘z: Siyosiy sotsiologiya, sinfiy struktura, sotsiologik nazariya, politologiya, ijtimoiy kibernetika, empirik tadqiqot, siyosiy qadriyatlar prizmasi.

Demokratiya va bozor munosabatlari sari qadam tashlagan sobiq sotsialistik mamlakatlarning xalqlari oldida siyosiy madaniyat asoslarini egallash, g‘oyaviy qoliplardan voz kechish vazifasi turibdi. Tarixiy tajriba shuni ko‘rsatadiki, kishilarning siyosiy ongida o‘zgarishlar qilmay turib, hech qanday o‘zgarishlarni amalga oshirish mumkin emas. Biz ko‘p yillar yashagan tuzum tez muddatda halokatga uchradi. Bu esa o‘z navbatida ko‘pchilik kishilarning ongidagi o‘zgarishlarga olib keldi va ongda paydo bo‘lgan bo‘shliq noma‘qul bo‘lgan anarxik g‘oyalar, keskin qarashlar yoki g‘ayri-ijtimoiy fikrlar bilan to‘ldi. Shu bilan bir vaqtda siyosatga qarash ham o‘zgardi siyosatni iflos ish deb tushunish paydo bo‘ldi. Vaholanki, siyosat zamonaviy kishi uchun zarurat va extiyojdir. Shuning uchun hozirgi kunda insonlarga jamiyatda sodir bo‘layotgan jarayonlarga to‘g‘ri baho berishga yordam qilmok zarur. Avvalambor - bu insonning jamiyatda tutgan o‘rni va rolini tushunib o‘tish istagi bilan, boshqa kishilar bilan hamkorlikda ehtiyojlarini qondirish bilan bog‘liq. Siyosatni tushunmaslik va ongli ravishda uni nazarga olmaslik salbiy oqibatlariga olib keladi, begonalashuvni keltirib chiqaradi. Shu sababli siyosiy fan va siyosiy ta‘lim insonlarga munosabatlarini insonparvarlik va oqilonalik asosida ko‘rishga yordam berishi kerak.

Siyosiy sotsiologiya ham shunga hizmat qiladi. Siyosiy sotsiologiya atamasi sotsiologiyada ham, siyosiy fanda ham shunday bir fan sifatida talqin qilinadiki, u shu ikki fanning umumiy sohalarini ichiga oladi. Sotsiologiya doirasidan siyosiy sotsiologiya muhim soha sifatida yaqindagina ajralib chiqan, g‘arbda bu fan XX-asrning 30-50 yillarida qaror topgan, ya‘ni siyosiy fanga nisbatan ancha kech. Siyosatda sotsiologik yondashuvning rivojlantirishda K.Marks, M.Veber, Mixele, Moska, Pareto va Zigfrid kabi olimlarning ishlari katta rol o‘ynadi. Markscha yondashuv siyosiy xulq-atvoriga sotsial-iqtisodiy va sinfiy strukturaning ta‘sirini kuzatish bo‘yicha ishlarni jonlantirib yubordi, Veber esa ijtimoiy o‘zgarishlarning mustaqil omili sifatida siyosiy institutlarni sotsiologik o‘rganishning peshqadami edi. Bu olimlar fanning bu ikki sohalariga bo‘lgan ilmiy qiziqishning shakllanishiga katta ta‘sir ko‘rsatdilar.

XIX-asr oxiri – XX-asr boshlarida siyosiy fan ancha tez rivojlandi. Siyosiy sotsiologiya va politologiyaga muhim hissa qo‘shgan olimlardan Ostrogovskiy, Novgorodsev, Chicherin va boshqalarni ko‘rsatishimiz mumkin. Siyosiy sotsiologiya O‘zbekistonda fan sifatida 1993-yildan boshlab o‘qitildi. Siyosiy fanda kechilgan qiyinchiliklarga qaramay, bu fan ijtimoiy fanlar tizimida o‘ziga xos o‘rinni egallamoqda. Siyosat, siyosiy munosabatlar, siyosiy ong va boshqa muammolarning u yoki bu jihatlariga bag‘ishlangan ilmiy ishlar nashr qilindi. Bu muammolarni o‘rganuvchilar jumlasiga I.I.Antonovich, A.A.Artemov, I.N.Bokarev, A.V.Dmitriev, D.A.Kerimovlar mansubdir. Siyosiy sotsiologiya doirasida aholi siyosiy ongini o‘rganish, davlat korxonalarining faoliyatini o‘rganish bo‘yicha tadqiqotlar o‘tkazildi. Xuddi shu siyosiy sotsiologiya barcha jarayonlar umumiy va xususiy jarayonlar haqida aniq, bilim berishi mumkin bo‘lgan fan ekanligini, hayotda qo‘yilgan masalalarga javob berishi mumkin bo‘lgan kelajak haqida bashorat qiluvchi fan ekanligini olimlar isbot qilishi kerak.

Xo‘sh, siyosiy sotsiologiya fani nimani o‘rganadi? Barcha fanlardagi kabi siyosiy sotsiologiyada ham uning predmeti ham bir tomonlama talqin qilinmaydi, chunki siyosiy sotsiologiya faniga hammani qoniqtiruvchi ta‘rif berish juda murakkab. Keng ma‘noda, siyosiy sotsiologiya - sotsiologik nazariyaning bir qismi bo‘lib, hokimiyat uchun kurash va hokimiyatni amalga oshirish kabi xodisalarni tushuntiradi, chunki xuddi shu

xodisalar siyosatning mohiyatini tashkil etadi. Bu nuqtai-nazarni Bendiks, Lipset, F.Burlatskiy va boshqa olimlar qo'llab-quvvatlaydilar, lekin bu ta'rif juda umumiydir. Lipsetning fikricha, siyosiy sotsiologiyaga jamiyat va davlat o'rtasidagi, ijtimoiy tuzum va siyosiy institutlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni o'rganuvchi fan deb ta'rif berish mumkin. Alohida e'tibor politologiya va siyosiy sotsiologiyaning nisbatiga qaratiladi. Chunki ularning predmeti bir-biriga juda yaqin. Bu fanlar umumiy tadqiqot ob'ektiga ega bo'lishi mumkin, lekin shu ob'ektni o'rganishda tahlil uslublari va bilim manfaatlari bilan farq qiladilar. Ba'zi mualliflar politologiya va siyosiy sotsiologiyani siyosat haqidagi eng umumiy fanlar sifatida tenglashtiradilar. "Siyosiy fanga, — deb yozadi M. Gravits, — ta'rif berishda shuni aytish kerakki, insonlar ularning hamkorlikdagi hayotini yo'naltiruvchi institutlardan qanday foydalanishlarini o'rganuvchi, kishilarni harakatga keltiruvchi g'oyalarni (bu g'oyalar shu kishilar tomonidan yaratilganmi yoki o'tgan avlodlar tomonidan qolganmi, bundan qat'iy nazar) o'rganuvchi fandır. Aytish mumkinki, siyosiy fan predmetida g'oyalar, institutlar va insonlar birlashib ketgan". Qator mualliflar, xususan, M. Dyuverje, M. Xattix, Yu. Xoxfeld, O. Gitammer, R. Bendiks va boshqalar ham siyosiy sotsiologiya va politologiyani tenglashtiradilar. "Siyosiy sotsiologiya keng ma'noda, — deb yozadi O. Berg-Plosser, — barcha ijtimoiy nodir hodisalar bilan shug'ullanadi va bu hodisalar siyosiy jihatdan muhim hisoblanadi.

Ob'ektiv sohada bu avvalambor turli shakldagi jamiyat strukturalari va bu strukturalarga ta'sir qiluvchi omillardir. Ob'ektiv sohada u siyosiy muhim bo'layotgan ijtimoiy iazariya va xulq-atvor namunalarini tadqiq qiladi, tor ma'noda, siyosiy sotsiologiya ob'ekti - aniq siyosiy jihatdan muhim guruh va jarayonlarni tadqiq qilishdir. Qisqasi, agar siyosat haqidagi fan davlatdan kelib chiqsa va uning jamiyatga ta'sirini o'rgansa, u vaqtda siyosiy sotsiologiya jamiyatdan kelib chiqadi va u davlatga qanday ta'sir ko'rsatishini ya'ni hokimiyatni taqsimlashga va amalga oshirishga xizmat qiluvchi rasmiy institutlarga ta'sirini o'rganadi. Fanni rivojlantirish siyosiy tadqiqotlarda siyosiy sohaning yaxlitligini aks ettirish hamda siyosiy bilimlarning bo'lak-bo'lakligiga yo'l qo'ymaslik imkonini beradi. Demak, siyosiy sotsiologiya — bu asosiy siyosiy fanlardan biri bo'lib, uning yutuqlari siyosat haqidagi empirik fanning asosini tashkil etadi, lekin bu siyosatning yagona nazariy ta'ri fi bo'lmay, faqatgina boshqa fanlar bilan birgalikda siyosatning nazariyasini tashkil qilishi mumkin. Bu fanlar avvalambor - falsafa, siyosiy falsafa, davlat va huquq nazariyasi, tarix, sotsiologiya, tashkilot va boshqaruv nazariyasi, ijtimoiy kibernetika va boshqalar. Siyosiy sotsiologiyaga ta'rif berishda ikki xil yondashuv mavjud: normativ va tasviriy. Tasviriy yondashuvda siyosat ijtimoiy hayotning fakti sifatida ko'rib chiqiladi, siyosiy sotsiologiya esa qadriyatlar yuzasidan betaraf fan bo'lib, uning natijalaridan barcha insonlar foydalanishdari mumkin. Normativ yondashuvdan foydalanishda siyosat muayyan ijtimoiy dunyoqarash va siyosiy qadriyatlar prizmasi orqali tahlil qilinadi. Normativ yondashuv davlatlar, partiyalar, siyosiy yetakchilar va davlat amaldorlarining siyosatiga baho berilayotganda foydalidir. Siyosiy sotsiologiyaning umumnazariy qismi eng umumiy, tushunchalarda jamiyatda qaror topgan hokimiyatning ijtimoiy asoslari va ijtimoiy harakatlarini belgilaydi. Shunday qilib bu yerda siyosiy va nosiyosiy hodisalar o'rtasidagi genetik munosabatlarni tushuntiruvchi qonun va tahminlar kuchga kiradi lekin bu bo'limlar keng yaxlitlikni - siyosiy sotsiologiyaning umumsotsiologik nazariyasi va siyosiy munosabatlar tahlili bilan shug'ullanuvchi alohida sotsiologik fanlarni birlashtiradi. Birinchi qism siyosiy inqilob va taraqqiyot, bu jarayonlarga ta'sir etuvchi muhit, tenglik va ziddiyatlar siyosiy komitetlar siyosiy ijtimoiylashuv masalalarini o'rganuvchi sotsial siyosiy jarayonlarga bag'ishlangan. Ikkinchi qism siyosiy institutlar va siyosiy hokimiyatlar muammolariga bag'ishlangan. Bu qismda sistema davlat tuzumi va davlat siyosati, davlat hokimiyati va siyosiy mafkuraning amal qilishi va rivojlanishi tahlil qilinadi.

Siyosiy sotsiologiyada qo'llaniladigan uslublar xilma-xilligi uning predmetini o'rganishga imkoniyat beradi. Birinchi guruh uslublariga empirik uslublarni kiritish mumkin. Siyosiy sotsiologiya faqatgina nazariy fan bo'libgina qolmay, yuqori darajadagi empirik tadqiqotlar o'tkaziladigan soha hamdir. Bu tadqiqotlarning maqsadi ta'riflash shaklidagi faktik hujjatlar to'plashdan iborat. Siyosiy sotsiologiya sohasidagi empirik tadqiqotlar XX-asrdan keyin tarqaldi va bunga sabab asosan siyosiy amaliyot bo'ldi. Siyosiy sotsiologiya sohasidagi empirik tadqiqotlar siyosiy amaliyot majmuasidangina iborat bo'lmay, balki siyosiy amaliyotni tadqiq qilishning mustaqil sohasi hisoblanadi. Siyosiy sotsiologiya empirikasida qo'llaniladigan tadqiqotlar uslubi shunga o'xshash metodlardan keskin farq qilmaydi.

Siyosiy munosabatlar sotsiologlar tadqiq qilayotgan hodisalarning siyosiy harakatlaridan kelib chiqadigan qiyinchiliklarga tayyor bo'lishi va tadqiqotlar uslublarini tanlashda ularni hisobga olishlari zarur. Siyosiy

sotsiologiyani tadqiq, qilishning ikkinchi guruh uslublarini umumiy uslublar tashkil etadi. Hozirgi kunda siyosiy sotsiologiya jadallik bilan rivojlanib bormoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Aliqoriyev N.S. Sotsiologiya va ta’lim taraqqiyoti. Ta’lim muammolari, ilmiy uslubiy yutuqlar va ilg‘or tajribalar. T,2, 1998
2. Andreyev Yu.M. Korjevskaya N.M. Sotsialnie instituto‘, soderjanie, funk sii, kontrol. Sverdlovsk, 1989
3. Bekmurodov M. Sotsiologiya asoslari, T., “Fan” nashriyoti 1994
4. Dvoretzkaya G.V., Maxnarilov V.Ya. Sotsiologiya truda: Ucheb. posobie. M., 1989
5. Matskovskiy M.S. Sotsiologiya semi. Problemi teorii, metodologiya i metodiki. M., 1989
6. Kukushkina E.I. Sotsiologicheskoe obrazovanie v Rossii XIX—nachala XX v. M., 1989